

Helle Metslang

Tartu ülikooli tänapäeva eesti keele professor, on uurinud eesti keele lauseehitust ja selle muutumist

Külli Habicht

Tartu ülikooli eesti keele dotsent ja vana kirjakeele vanemteadur, kelle põhiliseks uurimisvaldkonnaks on eesti kirjakeele morfosüntaktiline areng

Sihitise sirgumine läbi 19. sajandi kirjakeele

Sissejuhatuseks

Eesti keele sihitis on keerukas nähtus. Ei ole ta seda küll emakeelse kõneleja jaoks, kellele on enesestmõistetav tähenduslik erinevus lausepaaride nagu *Ma kirjutasin sõbrale sünnipäevaks luuletust* (osasihitis) ja *Ma kirjutasin sõbrale sünnipäevaks luuletuse* (täissihitis) vahel – esimesel juhul on jutt ajast, mil loomisprotsess käis, teisel juhul oli see tegevus tulemuslikult lõppenud. Sihitis väljendab niisiis tegevuse omadust, aspekti – kategooriat, mida võiks ju edastada hoopis tegevust väljendav tegusõna. Vahel näitabki tegevuse lõpetatust tegusõna juurde kuuluv abimäärsõna (võrdluseks näiteks lausepaar *Küünal põles* ja *Küünal põles ära*) või mõlemad koos (*Ma koristasin esikut* ja *Ma koristasin esiku ära*). Samas ei ole aspekti väljendamine sihitise käände abil sugugi järjekindel: ütleme küll näiteks täissihitisega *Õpetaja lõpetas tunni*, aga osasihitisega *Õpetaja alustas tundi*. Osasihitis on täissihitisega võrreldes tavalisem, esinedes eitavas lauses (*Ma ei kirjutanud sõbrale sünnipäevaks luuletust*) ja ka jaatavas lauses näiteks paljude tegusõnade korral (nt *puudutama*, *liigutama*, *vaatama*, *nägema*), aineid ja abstraktmõisteid väljendavate

ning mitmuse vormis sihitiste korral (*Ma kirjutasin sõbrale sünnipäevaks luulet/luuletusi*). Täissihitis aga võib olla lisaks tavalisele omastavale ka nimetavas käändes (näiteks käskiva kõneviisi korral *Palun korista esik ära*). (Vt nt Metslang 2017.)

Sihitise käänevahelduse süsteem on emakeelsel kõnelejal peas olemas, keeruliseks läheb ta meile üksnes siis, kui püüame teda lahti harutada. Neile aga, kelle emakeeleks on mingi muu keel, kus sellist käänevaheldust pole, on eesti sihitis paras pähkel, sihitise käändega eksivad ka parimad keeleoskajad. Õppematerjalid, mis tänapäeval õppijat aitavad, põhinevad aegade jooksul kogunenud teadmistel ja õpetamiskogemustel. Need muukeelsed (peamiselt saksakeelsed) haritlased aga, kes eesti keelt 17.–18. sajandil kirjeldasid ja kirjakeelt arendasid, pidid eesti keele süsteemi enda jaoks järk-järgult avastama. Selle aja eestikeelsed tekstid annavad tunnistust sellest, et kirjutajate eesti keel oli keeleõppijate keel ehk vahekeel (Metslang, Habicht 2015). Siis saabus murranguline 19. sajand, mis tõi muutusi ka eesti kirjakeele arengulukku. Sajandi alguses kirjutasid eesti keeles ikka veel sakslased, kelle teadmised eesti keelest olid aga jõudsalt paranenud. Sajandi keskpaigast alates läks eesti keeles kirjutamine ja eesti kirjakeele korraldamine järk-järgult üle emakeelsete eestlaste kätte.

Mis aga toimus selle murrangulise sajandi jooksul eesti kirjakeele sihitisega? Võiks oletada, et sakslastest autorid õppisid seda järjest paremini tundma, nende sihitisekasutus lähenes järjest enam emakeelsete keelekõnelejate kasutusele. Ka teoreetilised teadmised sihitisest said kindla põhja: 1853. aastal esitas Eduard Ahrens oma grammatika „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes“ 2. trükis üsnagi tänapäevaselt kõlava täis- ja osasihitise käsitluse (vt Hint 2017: 158–159). Sajandi keskpaigast alates on eestikeelne kirjavara järjest enam eestlaste kirjutatud, nii peaks ka sihitise kasutus sajandi teise poolega lõplikult eestipäraseks saama.

Oleme eeltoodud küsimusele vastust otsides teinud katseuuringu, milles vaatlesime sihitisekasutust 19. sajandi alguse, keskpaiga ja lõpu autorite keeles. Kõrvutuseks heitsime pilgu ka eelnevate ja järgnevate sajandite keelekasutusele. Vaadeldavate tekstide seas on nii selliseid, mille autoritele on eesti keel emakeel (esimene keel, L1) või ka õpitud keel (L2).

Kuidas aga hinnata varasemate sajandite kirjakeele sihitisekasutuse vastavust tolleaegsete emakeelsete keelekõnelejate keelele? Et aspekti

väljendav sihitise vormivaheldus kujunes välja juba läänemeresoome algkeeles ja on üldjoontes sarnane kõigis läänemeresoome keeltes (Larjavaara 1991, Kont 1963), võib eeldada, et emakeelsete eestlaste sihitisekasutus oli üldjoontes sarnane tänapäevasega. Sellest lähtudes võtame võrdlusaluseks tänapäeva eesti keele sihitisekasutuse ja vaatame, mil määral 19. sajandi autorite kasutus sellega sarnaneb või sellest erineb.

Uurimismaterjal

Uuringusse oli kaasatud viis 19. sajandi autori teksti, igast tekstist kuulus valimisse ca 2000-sõneline tekstikogum. Uurimuses olid esindatud:

- 1) 19. sajandi alguse L2 (Johann Wilhelm Ludwig von Luce, 1807)
- 2) 19. sajandi L1 (Friedrich Reinhold Kreutzwald, 1843)
- 3) 19. sajandi L1 (Friedrich Reinhold Kreutzwald, 1861)
- 4) 19. sajandi L1 (Carl Robert Jakobson, 1870)
- 5) 19. sajandi L1 (Eduard Vilde, 1898)

Materjal pärineb Tartu ülikooli vana kirjakeele korpusest (<http://vakk.ut.ee/>). Taustaks on vaadeldud ka 17. sajandi autori Heinrich Stahli tekste samast korpusest ning tänapäeva L2 näitena sakslastest keeleõppijate tekste Tallinna ülikooli eesti vahekeele korpusest (<http://evkk.tlu.ee/>) ja L1 näitena veebist valitud ajakirjandustekste.

19. sajandi autorite valik peegeldab üleminekut saksa emakeelega kirjutajatelt eesti emakeelega autoritele. 19. sajandi alguse saksa autori keelekuju esindav Johann Wilhelm Ludwig von Luce on sündinud ja hariduse saanud Saksamaal, tema emakeel oli saksa keel. Luce oli esto-fiilne pastor, kirjanik ja valgustaja. Siin analüüsitud tekst on võetud tema raamatust „Sarema Jutto Ramat“.

Friedrich Reinhold Kreutzwald oli 19. sajandi keskpaiga olulisim eesti autor, kelle emakeel oli eesti keel, saksa keel oli tema jaoks hariduse, kultuuri-ruumi ja kodune keel (L2), mis kujundas tema arusaama kultuurkeelest. Seega võiks tema keelekasutus olla iseloomulikuks näiteks üleminekust haritud eestlaste kirjutatud eesti keelele. Kreutzwaldilt on analüüsi kaasatud kaks teksti aastatest 1843 ja 1861 (koguteose „Sipelgas“ I ja II osa), et jälgida ühtlasi autori keelekasutuse muutumist ajas. Kahe teose vahepealsesse perioodi jääb Kreutzwaldi kaasaminek uue, soomepärase kirjaviisiga.

19. sajandi lõpukümnendite keelekasutuse esindajaks valitud Carl Robert Jakobson oli samuti mõjukas eestlasest autor, rahvusliku liikumise

aja autoriteetne ühiskonnategelane, kirjamees ja õpikuautor. Temalt on uurimiseks võetud tekst „Kolm isamaa kõnet“, mis on esimene raamatuna ilmunud eestikeelne Eesti ajaloo käsitus. Teos on kirja pandud uues kirjaviisis, mis juurdus 1870. aastateks.

19. sajandi lõpu keelekasutust esindab produktiivne kirjanik, ajakirjanik ja ühiskonnategelane Eduard Vilde, kes on eesti kirjanduses kriitilise realismi algataja. Tema jaoks oli saksa keel osaliselt veel hariduse keel – ta oli õppinud viis aastat Tallinna kreiskoolis. Analüüsitava materjal pärineb tema 1898. a jutustusest „Kurjal teel“.

Täis- ja osasihitised 19. sajandi tekstides

L2 kõnelejate vahekeelele on omane näiteks õpitava keele mingi malli liigne üldistamine, õpitava keele joonte lihtsustamine, keeruliste joonte vältimine (vt Selinker 1972). Need jooned ilmnevad ka sakslaste kirjandatud vanas eesti kirjakeeles, mida võib pidada omamoodi kollektiivseks vahekeeleks. Kasutatakse peamiselt üht sihitise varianti, täissihitist, ja sellest eriti lihtsaima vormiga, nimetavas käändes sihitist (vt Habicht 2001). Nii on 17 sajandi autoriteetseima autori Heinrich Stahli vaadeldud tekstis eranditult täissihitised, seejuures sageli nimetavas käändes (1). Keerukalt moodustatavat osastavat välditakse.

- (1) *Sesāma Evangelium woime meije kolme Tückide sees mellestama*
'Sedasama evangeeliumi võime meenutada kolmes peatükis' (Stahl 1641)

Samamoodi on nimetavas täissihitist liigkasutatud tänapäeva vahekeeles: 21. sajandi sakslastest keeleõppijate tekstides (2). (Tänapäeval esineb keelekontakti tingimustes ka osasihitise kui ilmekaima vormivariandi liigkasutust nii L2 kui ka L1 eesti keeles, vt Ehala 2009, Hint 2017: 167.)

- (2) *Ma aitame vaene inimesed.* (EVKK)

19. sajandi alguse **Johann Wilhelm Ludwig von Luce** (L2) teksti sihitistest (joonis 1) on aga juba märgatav osa, 39% (24 juhtu 61st) osasihitised ümbruses, kus ka tänapäeva eesti keeles sobib osasihitis (3).

- (3) *Jürri issa näggi need nored ouna puud, ja kitis omma poega wägga*
(Luce 1807)

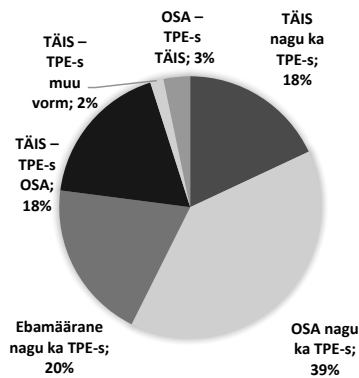
Tänapäeva keele seisukohast sobivaid täissihitisi (4) on 18% (11 juhtu).

(4) *Ma noppisin **ounad** ülles, mis mahha puisteti* (Luce 1807)

Samas aga on 18% sihitistest (11 juhtu) täissihitised ümbruses, kus tänapäeva keeles oleks kasutusel osasihitis (5).

(5) *Jürri issa näggi **need nored ouna puud**, ja kitis omma poega wägga*
(Luce 1807)

Üldse on täis- ja osasihitise suhe Luce tekstis enam-vähem võrdne (täissihitise osakaal 38% ja osasihitisel 42%). 20% juhtudel ei eristu, kas tegu on täis- või osasihitisega – siia kuuluvad ennekõike vormihomonüümia juhud, lisaks ka ebaselgete sõnakujudega sihitised. Tänapäevase keelekasutusega langeb kokku 77% sihitistest, mis on vahekeele kohta hea tulemus.

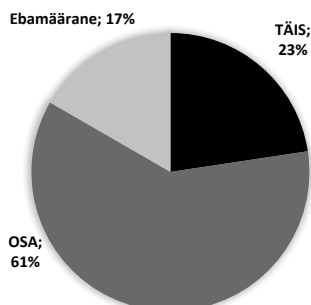

Joonis 1. Sihitise vormistamine 19. sajandi alguse saksa autori Johann Wilhelm Ludwig von Luce tekstis (1807, N = 61)

Siinsete võrdluste aluseks olevateks **tänapäevase L1** keelekasutuse tekstideks on valitud õpetliku ja populaarteadusliku sisuga ajakirjandustekstid. Neis on valdav osasihitis, mille osakaal on 61% (51 juhtu), vt näide (6). Täissihitisi on 23% (19 juhtu), vt näide (7). Täis- ja osasihitise vorm ei eristu 17%-l kasutusjuhtudest. (Joonis 2)

(6) *1150 päeva Antarktikas veetnud teadlane Enn Kaup leiab, et **inimest** võiks nimetada ka suureks pingviiniks.* (AJA 2006)

(7) *Mõni paneb taskuräti sees **tulised kanamunad** mõlemale poole nina.* (AJA 2006)

Joonis 2. Sihitise vormistamine tänapäeva L1 tekstis (N = 84)

Jooniseid 1 ja 2 võrreldes näeme, et 19. sajandi alguse L2 tekstis on osasihitist tunduvalt vähem kui tänapäevastes tekstides.

Osasihitis võtab võimust aga 19. sajandi eesti autorite keelekasutuses. **Friedrich Reinhold Kreutzwaldi** teksti sihitised aastast 1843 märgivad järsku pööret osasihitise poole võrreldes saksa autoritega. Valdav enamik sihitisi, 64 juhtu 86-st, on osastavas (8). Nende seas on ka selliseid, kus tänapäeva keeletunne eelistab täissihitist (9).

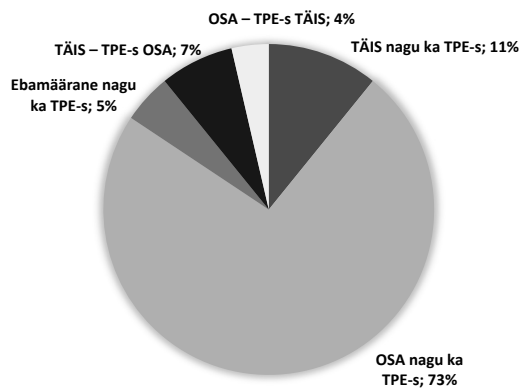
(8) *Laps kuleb **sedda jutto** wannema suust ja kidab asja nisammoti jälle teistele, ilma et kegi süggavamalt tagga nõuab.* (Kreutzwald 1843)

(9) *Rahwas olli wannal põlwel mõisnikkude pärris ja seädust möda iggal ühhel mõisnikkul wollu ning melewalda omma pärris orjaga kõik tehha, mis ta agga isse tahtis; sellepärrast müdi innimesi iggal aastal otsekui lojoksid, ehk wahhetati **mõnda meest** obbose ehk jahhi-koera wasto, ehk pinati neid muido sõggedal kombel.* (Kreutzwald 1843)

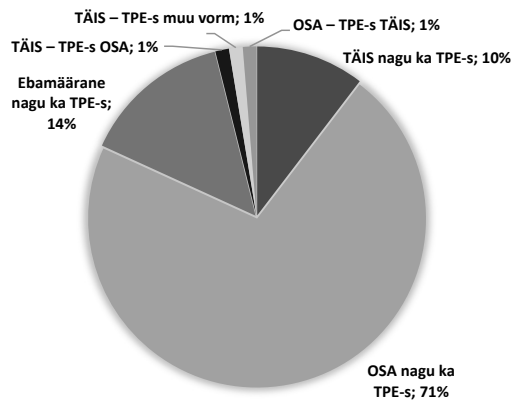
Kui Kreutzwaldi 1843. aasta tekstis on osasihitise osakaal 77% (täissihitisel 18%), siis 1861. aasta tekstis on see juba väiksem, 73% (täissihitisel 13%). Üksikasjus näitab Kreutzwaldi varasem tekst lisaks osasihitise osakaalu suurenemisele siiski ka sakslaste keelele omast täissihitise liigkasutust: tänapäevase osasihitise positsioonis täissihitise kasutamise (10) osakaal on Kreutzwaldi 1843. aasta tekstis 7%, 1861. aasta tekstis aga vaid 1%.

(10) *Meie kenad okkas ja lehpuiega täidetud murud ja maa põuest imit-sewad allika soned on tuhatkord enam wäärt, kui rumalusest kiidetud nõmme lagedad, mis ei **puu** ega wõsu ei kaswata ..* (Kreutzwald 1861)

Niisiis on Kreutzwaldi varasemas tekstis ühtaegu nii suundumust saksa-pärasest täissihitise liigkasutusest eestipärasema osasihitise poole kui samas ka saksa-pärase, vahekeelse kirjakeele täissihitise traditsiooni jätkumist. Mõlemad tendentsid edaspidi üldiselt kahanevad nii Kreutzwaldil kui ka teistel autoritel.

Joonis 3. Sihitise vormistamine Kreutzwaldi koguteoses „Sipelgas I“ 1843. a (N = 86)

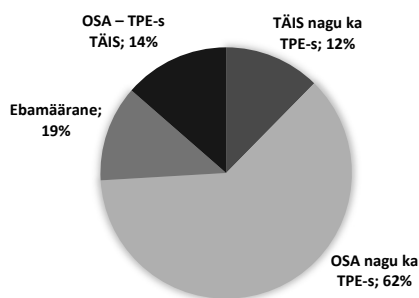

Joonis 4. Sihitise vormistamine Kreutzwaldi koguteoses „Sipelgas II“ 1861. a (N = 77)

Carl Robert Jakobsoni tekstis aastast 1870 (joonis 5) on nüüdiskeelega kokkulangeva osasihitise osakaal 62% (50 juhtu). See osa Jakobsoni sihitistest on niisiis tänapäevasega väga sarnane. Jakobsoni täissihitise osakaal

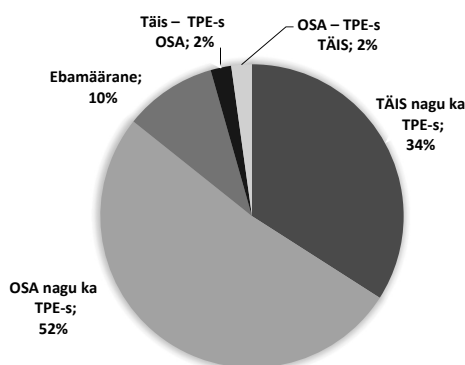
12% (10 juhtu) on siiski väiksem kui tänapäevastes tekstides. Täissihitise liigkasutust enam ei leidu, otse vastupidi: suhteliselt rohkesti (14%, 11 juhtu) leidub osasihitisi seal, kus võiks olla täissihitis (11).

(11) *Eestlane ei olla võinud ja ei võida nüüdki veel muul viisil ülema waimuharimise järje peale tõusta, kuid et oma enese rahwaust ära salgab ja wõera rahwause sisse ära sulab.* (Jakobson 1870)

Joonis 5. Sihitise vormistamine Carl Robert Jakobsonil (1870, N = 81)

Eduard Vilde tekstis aastast 1898 (joonis 6) on aga nüüdiskeelega sarnaste osasihitiste (12) osakaal väiksem, 52% (47 juhtu). Tänapäevaste täissihitiste osakaal on aga suurem kui tänapäeva keeles, 34% (31 juhtu). Seega näeme, et 19. sajandi lõpuks osasihitise kasutus kahaneb – selles võib näha liigkasutuse loomulikust suuremat vähenemist, n-ö liigvähendamist. Ka Vildel leidub siiski üksikuid erinevusi tänapäevasest kasutusest, näiteks täissihitisi seal, kus ootuspärane oleks osasihitis (13).

Joonis 6. Sihitise vormistamine Eduard Vildel (1898, N = 92)

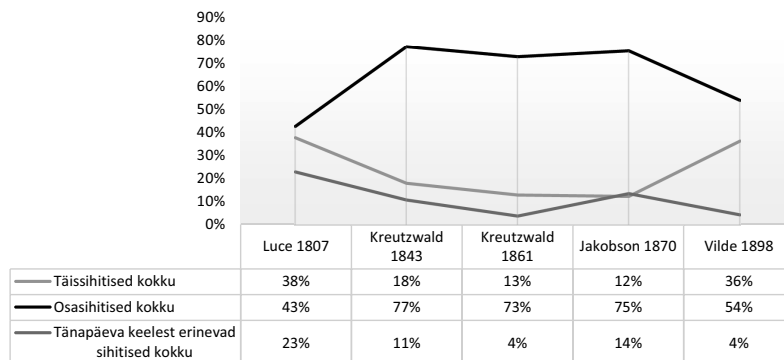
(12) *Rutulise nõuuga astus ta siis ukse juurde, mis tema kambrit tõiste elutubadega ühendas ja keeras ta lukku.* (Vilde 1898)

(13) *Aga selle eest nõuan ma ühe väikese taskuraha, millest ma vähe elada võiksin.* (Vilde 1898)

Niisiis leidub nii 19. sajandi esimese poole saksa autoril Lucel kui ka 19. sajandi eesti autoritel osasihitise juhtumeid, mille puhul tänapäeva keeles oleks ootuspärane täissihitise kasutamine. Lucel on selliste juhtumite osakaal 3%, Kreutzwaldi 1843. aasta tekstis 4% ning tema 1861. aasta tekstis 1% kõikidest siin vaadeldud sihitisekasutuse juhtudest. Carl Robert Jakobsonil on selliste juhtude osakaal koguni 7% ning Vildel taas vaid 2%. Leidub ka selliseid kasutusjuhte, kus 19. sajandi autoritel esineb täissihitis, kuid tänapäeval oleks ootuspärane osasihitise kasutamine. 19. sajandi esimese poole autoril Lucel on selliste juhtude osakaal isegi 18% – see näitab vahekeelele omaselt kaldumist täissihitise kui lihtsama vormi eelistamisele. 19. sajandi eesti autoritest on Kreutzwaldi 1843. aasta teoses selliste juhtude osakaal 7%, tema hilisemas teoses aga vaid 1% ning Jakobsonil selliseid juhtumeid ei leidu. Vildel esineb sajandi lõpul siiski veel 2% osakaaluga täissihitise kasutusi seal, kus tänapäeval oleks kasutusel osasihitis. See näitab, et sihitisekasutus muutub 19. sajandi jooksul küll ühtlasemaks, kuid sõltub siiski autori valikutest ning vormide sagedus ei vasta tänapäevasele jaotusele. On näha, et ebahütlasem on autoritel osasihitise kasutus, sest osasihitise liigkasutuse juhtumeid leidub kõigi siinses uurimuses vaadeldud 19. sajandi eesti autorite tekstides.

Kokkuvõtlikult näitab täissihitise, osasihitise ja tänapäeva keelest erinevate sihitisevormide kasutuse dünaamikat vaadeldud autoritel joonis 7.

Kui eesti keeles asusid kirjutama eestlastest kirjamehed, vähenes täissihitise ja kasvas osasihitise kasutus. Sajandi lõpus Vilde tekstis on täissihitiste osakaal kasvanud, osasihitiste osakaal kahanenud, sihitisekasutus on lähedane tänapäevasele. Täissihitisi on Vildel siiski peaaegu samal määral kui Lucel ja vähem kui vaadeldud tänapäevastes L1 tekstides. Sellele võis kaasa aidata ka Luce ja Vilde tekstide eripära: jutustavas tekstis esitatakse sageli lõpuleviidud sündmusi, mis üksteisele järgnevad. Erinevus tänapäeva keelest üldiselt kahaneb, kuid vahepealne tõus seostub Jakobsonil täheldatava osasihitiste liigkasutusega (erinevalt Lucest, kellel oli palju tänapäeva keelest erinevat täissihitise kasutust).

Joonis 7. Sihitise vormivariantide kasutuse dünaamika vaadeldud tekstides

Üldpildis algab sajand eestlaste keelele suhteliselt lähedase sakslaste L2 ehk vahekeelepärase kasutusega ja jõuab eesti autorite otsingute toel sajandi lõpuks üsnagi adekvaatse eestlaste L1-pärase kasutuseni.

Kokkuvõtteks

Sihitise kasutuse kõikumistes läbi 19. sajandi peegelduvad eesti kirjakeele üldisemad protsessid. Eestlased olid 19. sajandi keskpaigaks omaks võtnud saksa keele kirjakeele ja hindasid seda kõrgelt – see oli haritud keele etalon, mille oli välja kujundanud varasem kirikliku kirjakeele traditsioon. Üleminek saksa estofiilide kollektiivselt eesti vahekeelelt emakeelsele kirjakeelele toimus vaheetapi kaudu, kus eestlastest kirjutajate tekstides leidis vahekeele jooni ja vastureaktsioone neile. Eestlastest kirjamehed võtsid valikuliselt üle sakslaste eesti keele jooni – seda vaheetappi 19. sajandi keeles võib käsitada sulandkeelena, kus L1 kõnelejad võtavad üle L2 kõnelejate keelejooni (Thomason 2001; Metslang, Habicht 2017).

19. sajandi eesti autorite kirjakeel (Kreutzwaldi, Jakobsoni ja Vilde näitel) on vastuoluline nähtus: ühelt poolt lähenes see emakeelsele kasutusele, kuid teiselt poolt ka kaugenes sellest. Vahekeelepärase täissihitise liigkasutuse taandumisega rööpselt ilmneb vastupidine nähtus, osasihitise liigkasutus, mis taandub alles sajandi lõpupoolele.

Lühendid

AJA	ajakirjandustekst
EVKK	eesti vahekeele korpus
L1	esimene keel
L2	teine keel
OSA	osasihitis
TPE	tänapäeva eesti keel
TÄIS	täissihitis

Viidatud kirjandus

- Ehala, Martin 2009. Keelekontakti mõju eesti sihitisekäänete kasutamisele. – Keel ja Kirjandus 3, 182–204.
- Habicht, Külli 2001. Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 10. Tartu.
- Hint, Mati 2017. Partitiivi laienemine aspektituks objektikäändeks. – Mäetagused 69, 153–179.
- Kont, Karl 1963. Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. *Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IX*. Tallinn.
- Larjavaara, Matti 1991. Aspektuaalisen objektin synty. – *Virittäjä* 95, 372–408.
- Metslang, Helle 2017. Sihitis. – Eesti keele süntaks. Eesti keele varamu III. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 258–277.
- Metslang, Helle, Külli Habicht 2015. Vahekeele rollist eesti kirjakeele arengus. *Ettekanne XII rahvusvahelisel fennougristikakongressil Oulus (17.–21.08.2015)*.
- Metslang, Helle, Külli Habicht 2017. Social change and diachronic variation in written language: interlanguage, native language or something else? *Ettekanne Societas Linguistica Europaea 50. aastakonverentsil Zürichis (10.–13.09.2017)*.
- Selinker, Larry 1972. Interlanguage. – *International Review of Applied Linguistics* 10, 209–231.
- Thomason, Sarah 2001. *Language contact. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.